

KIPÇAK, KUMAN, KUMUK KAVİM ADLARININ ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE*

ANDREY N. KONONOV

Kimekler ~ Kimaklar, Arap coğrafyacılarına göre İrtiş ile Volga'ya kadar olan geniş topraklarda yaşıyorlar; kendi aralarında, Kıpçak ve Yemeklerin de bulunduğu birçok gruba ayrılıyorlardı. İudûdu'l-a'lâm'ın anonim yazarına göre (varak: 19 a) Kıpçaklar Kimeklerden ayrılmışlar ve Peçeneklerin kuzeyinde yaşıyorlardı¹. İ. Marquart, iki akraba Yemek grubunun olduğunu düşünerek Kimek kavim adının İki Yemek'ten geldiğini belirtmiştir. Bartold, bu görüşe katılmaktadır². Kıpçaklarla Kimeklerin eskiden büyük bir boy birliği oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Kıpçak ~ Kıpçak ~ Hıfçak ~ Hıfçah ~ Hıfşah adları altında bildiğimiz bir kavim, birleşik bir topluluk olarak 11. yüzyılda Rusya'nın güneyindeki bozkırlarda görünmüş; bundan dolayı o bölgenin eski adı *Deşt-i Hazar* "Hazar Bozkırları", *Deşt-i Kıpçak* "Kıpçak Bozkırları" olarak değiştirilmiştir.

Bu yeni kavimler birliği, Müslümanlarca *Kıpçak* adı altında; Bizans kaynaklarında *Kuman*; Latin kaynaklarında *Koman* veya *Kuman*; Rus kaynaklarında *Polovtsı*; Macar kaynaklarında *Kunı* (*Kun-ok*); Almanlarda *Falonen*, *Phulagi*, *Valvi*, *Valowen*, *Valwen*; Lehlerce *Planci*; Çeklerce *Plawci*³; Ermenilerce de *Hartes* olarak biliniyordu. Bu kavim adındaki ilk ünlü, Türk lehçelerinde dar yuvarlak (*u*) veya geniş yuvarlak (*o*) olarak bulunabilir: *Kuman ~ Koman*.

Kıpçak adı Karadeniz'in kuzeyinde 11. yüzyılın ortalarından başlayarak ya-

* Rusça aslı, "K etimologii etnonimov kıpçak, kuman, kumuk" adıyla *Ural-Altaysche Jahrbücher* 48 (1976), s. 159-166'da yayımlanmıştır. Anlaşılır olması için bazan aslındaki kelimeler aynen çevrilmemiştir: Örneğin; *tyurkskie yazki* "Türk dilleri" > *Türk lehçeleri*. İktibas ve kaynakların verilmesinde aslındaki özensizlik, maalesef tercüme de yansımasıdır. Metni anlamama yardım eden Kazakistanlı öğrencim **Nurbol ABSATAROV**'a teşekkürü bir borç bilirim.

1 V. V. Bartold, *Soçineniya* 5, s. 550.

2 a.g.e. s. 98.

3 Bk. V. V. Bartold, *Noviy trud o polovtsa0. Soçineniya* 5, s. 394.

vaş yavaş kullanılmaz olmuş; *Kuman*, Ruslarca *Polovets*⁴, adıyla değiştirilmiştir. Bu, her hâlde adı geçen boyun o zaman hâkimiyette olmasından kaynaklanmaktadır.

İlk defa 1096 yılındaki Lavrentev kroniğinde geçen *Kuman - Polovets, Polovtsı* kavim adına önceleri Rusçada, *pole* “tarla” > *jitel’ poley, stepey* “tarla ahalişi, bozkır ahalişi”⁵ anlamı veriliyordu. A. A. Kunika (1814-1899)’dan itibaren araştırmacıların tamamına yakını *polovets* kelimesini *polovóy, polóvıy*⁶ sıfatıyla eş değer saymaya başladılar. Bu da Vladimir Dal tarafından *Tolkovom Slovaré Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, 3, Moskova 1955, s. 263’de şöyle açıklanmaktadır: “külrengi”, “ağarmış” veya “solgun”, “benzi uçmuş” = “saman rengi gibi”⁷. Zikredilen kavim adının yukarıda geçen Lehçe, Çekçe, Almanca, Ermenice karşılıkları da bu anlama geliyorlar.

Polovetsler, Ruslar tarafından bir Türk boyu olarak biliniyordu. Bu, yukarıda zikredilen Lavrentev kroniğinde (1096) geçen bir kayıttan anlaşılabilir: “/.../ Kumanlar veya Polovetsler bozkırlar tarafından geliyorlar.”

Rusların, kendi düşman veya müttefik komşuları olan Kumanların asıl adlarını bildikleri; onları, asıl adlarının Rusça karşılığı olan Polovetsler olarak adlandırmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu, Rusların Türk lehçelerini eskiden de iyi bildiklerini göstermektedir.

Kuman ~ Koman kavim adını izah denemelerinin en dikkate değer olanları; meşhur Türkologlar J. Németh’e⁸, A. İ. Ponomarev’e (yukarıya bk.), A. Zajaczkowski’ye⁹ ve K. H. Menges’e¹⁰ aittir. Bu çalışmaların mevcudiyeti, benim bu kavim adının etimolojisini detaylı olarak açıklamamı gereksiz kılmaktadır. J.

4 “6569 (1061) yılının yazı. Polovestler Rus topraklarına savaşmaya geldiler”, *Polnoe sovrание russkih letopisey 1. Lavrent’evskaya letopis’ i Suzdal’skaya letopis’ po akademiçeskomu spisku*. Moskva 1962, s. 163.

5 “İsmail’in ise on iki oğlu oldu. Bunlardan Tortmenler (başka kaynaklarda: Torkmenler), Peçenzler, Toretsler, Kumanlar, kısaca Polovetsler geldiler ve hepsi de bozkırlardan geliyorlar”. *Polnoe sovrание russkih letopisey 1*, s. 234.

6 Bk.: A. İ. Ponomarev: *Kuman-polovtsı. Vestnik Drevney istorii 1940*, 3-4, 366-370. Krş.: “*Dokumenti na polovetskom yazıke 16. v.*” Moskva 1967, s. 98-99.

7 Bk. M. Fasmer: *Etimologiçeskiy slovar’ russkogo yazıka 3*, s. 313.

8 J. Németh: *Die Volksnamen quman und quun, Körösi Csoma Archivum, 3,1 (1940)*, s. 95-109.

9 A. Zajaczkowski: *Zwiazki jezykowe polowiecko-slowianskie*, Wrocław 1949.

10 K. H. Menges: *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, the Igor Tale*, New-York 1952. *Supplement to Monograph 1*.

Németh'in, kendisinden öncekilerin delilleriyle de desteklediği tarihî ve filolojik araştırmalarına göre *Kuman* kavim adı, Türkçe *quu* (< **qub*) "falb, bleich" kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin kökündeki uzun *u* sesi belli bir fonetik süreç sonucunda oluşmuştur: *qub* > *quw* > *quu* (telâfi uzunluğu)¹¹; krş. *ku* "solgun, sarışın, koyu sarı" (Radlov, *Slovar* 2, 882); *quv* "bleich, blass, falb" (K. Grönbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen 1942, 205); *kuv* "beyaz, ak saçlı" (*Nogaysko-Russkiy Slovar*, Moskova 1963, 184).

Türk ve Moğol dillerinde *quba* (< *qub-a*) "sarı ve kırmızı arasındaki renk" (*MK* 3, 217 = *DTS*¹², 462); *huba*, *huma*, *qova* vb. kelimeler bilinmektedir¹³; bk. *koba* "koyu solgun (hayvanların rengi olarak)" (*Tat.-Russk. Sl.*, Moskova 1966, 267); *kuba* "beyaz, solgun, külrengi, sarışın" (K. K. Yudahin, *Kirg.-Russk. Sl.*, Moskova 1969, 435); *kubakay* "solgun (yüz rengi olarak)" (aynı yer); *kuban*¹⁴ "açık sarı, solgun sarı" (aynı yer); *kubar-* "sararmak, solmak, rengi atmak ("yüz" için), sararmak ("ot" için) (aynı yer); *kumsar-* "iyice solmak" (aynı yer, 444); *guba* "altın rengi (kaz ve deve rengi olarak)" (*Turkmensko-Russk. Sl.*, 205)¹⁵.

J. Németh'in gayet inandırıcı tahminine göre, *qun* ve *quman* kavim adının temelinde yukarıda belirtildiği üzere *quu*, *quba-n* (aşağıya bk.) vardır. Yine ona göre, *quman* < *quu-man* kelimesi az bir ihtimalle de olsa *Türk-men*, *qara-man*, *kög-men* vb. gibi yapılmış olabilir; *b* ~ *m*¹⁶. J. Németh, Radlov'un fonetiğini §341-342 delil göstererek özellikle *b*n* ~ *m*n* grubunda *b* ~ *m* değişmesinin Türk lehçelerinde¹⁷ sıkça görülen bir ses olayı olduğunu belirtiyor. Bu yüzden *kuban* ~ *kuman* olarak görülen her iki şekil de gayet tabiidir. Nitekim *kubandın*

11 Bazı Türk lehçelerinde bulunan **kuu* "kuğu" kelimesi (Radlov *Slovar*' 2, 883) < *kuğu* (a.g.e. 898; krş. *kogu* a.g.e. 516) < *kuv* / *guv* "kuğu" (*Turkmensko-russk. Sl.*, Moskva 1963, 206) < **kub* "solgun, açık sarı" + *-*k* > -*u* (kısalmış olarak); dolayısıyla "kuğu" kuşu Türk lehçelerinde adını tüylerinin renginden almıştır.

12 *DTS* = *Drevnetyurkskiy slovar*', Leningrad 1969.

13 J. Németh: a.g.e. 99-100; K. H. Menges: a.g.e. 13; M. Räsänen: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 295.

14 -*kay*, -*n*: küçültme eki.

15 Bk. I. Laude-Cirtautas: *Der Gebrauch der Farbzeichnungen in den Türk Dialekten*, Wiesbaden 1961, §91.

16 J. Németh: a.g.e. s. 100.

17 Bk. Ryasyanen: *Material po istoričeskoj fonetike tyurkskih yazıkov*, Moskva 1955, s. 190.

~ *kumandin* ~ *kuvandı kiji* “Kumandinler” gibi günümüzdeki bazı boy adları bunu tasdik etmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere, *Kuman* kavim adı; Rusça, Lehçe, Çekçe ve Ermeniceye “açık sarı” olarak tercüme edilmesi dolayısıyla Polovetslerin beyaz-arî ırka¹⁸ mensup olduklarına hükmedilmektedir. J. Németh (a.g.e., 104), “açık sarılar (sarışınlar)”ın kendi adlarını, atlarının renginden aldıklarını tahmin etmektedir. O devrin tarihî kayıtlarının iyice incelenmesine dayanarak Németh (a.g.e., 108), şu hükümlere varıyor: 1. Kumanların *quman* ve *quun* olan adları, *Polovets*, *Falben*, *arteş* (yukarıya bk.) kelimelerinin anlamına uymaktadır. 2. Bu boy adlarının hepsi “bleich, gelblich” anlamına gelmektedir. 3. *Quun* adında bir boy, Doğu Asya’dan Orta Asya’ya gelerek Türk boyları arasında önemli bir konuma gelmiştir. Orta Asya’daki bu beyaz-arî ırk meselesi hâlâ çözülebilmüş değildir. Rus ve Macar tarih yazıcıları, Polovetslerin dış görünüşleri, özellikle de saç ve yüzlerinin rengiyle ilgili bilgi vermemektedir. Çin kaynaklarında ise, Kıpçak devletinin mavi gözlü ve kırmızı saçlı insanlarına dair kayıtlara rastlanmaktadır¹⁹.

Kuman kavim adının temelinde yukarıda verilen anlamlarıyla **kub* > *kum* kelimesinin olduğu şüphesizdir. **kub* kelimesinin **kum*²⁰ şekline dönmesini şöyle izah edilebiliriz: *kuban* > *kuman* kelimesindeki *b* sesinin *m* sesine değişmesi, sondaki *n* sesinin benzeştirici etkisiyledir. *kuban* ~ *kuman* kelimesi üç morfemden oluşmaktadır: *kub* / *m-a-n*²¹. J. Németh (a.g.e., 108-109) bunları “die denominalen Suffixe -a / -e und -n” olarak belirtmekte ve örnekler vermektedir. Fakat bu eklerin fonksiyonlarını yeterince belirlemek zordur.

18 J. Németh: a.g.e. s. 101-108.

19 V. V. Bartold, *Noviy trud o polovtsah. Soçineniya 5*, s. 407-408.

20 *kum* kökü yapım ekleri vasıtasıyla bilinebiliyor: *kum-sar-* “iyice sararmak” (K. K. Yudahin: a.g.e. 444): *kum-a-ç* // *kum-a-ş* // *kum-a-s* // *kum-a-ts* “kırmızı pamuklu kumaş” (Radlov *Slovar*’ 2, 1048); -ç // -ş // -s // -ts : küçültme eki > “kırmızıcık (kumaş)” > Rusça *kumaç*. Yukarıda belirtildiği üzere, Rusçadaki *kumaç* (ve Rus ağızlarında *kumak* < *kum-a-k* = küçültme eki) kelimesi Türkçedeki **kub-a* > *kum-a* “kırmızı-sarı arasındaki renk” kelimesinden gelmektedir. Bk.: A. Preobrajenskiy: *Etimologičeskiy slovar’ russkogo yazıka 1*, 411-412; M. Fasmer: *Etimolog. slovar*’ 2, 415; M. Räsänen: *Wörterbuch*, Helsinki 1969, 300.

21 “It is very possible that both *qum* and *quma* are derived from the same Altaic root **qu-*: **qu-m*; **qu-ba* / -*ma*, which might account for the fact that the semantic spectrum of some derivatives from *qum* overlaps that of *quba*, *quma*”, K. H. Menges: *The Oriental Elements*, 13.

Bu kelimenin *-m-* ile **kuma*²² şeklinin olmaması, **kuba* kelimesindeki *-a* ekinin *-an* ekinden gelmediğini düşündürmektedir; bizce bu, kendi başına bir şekildedir. Çünkü *kuman* şekli, şüphesiz *kuban* şeklinden gelmektedir; yukarıya bk.

kuba kelimesindeki *-a* eki, sadece birkaç kelimedede kullanıldığı için iyice izah edilememektedir²³. Ancak, bazı örneklerde bu ekin küçültme görevinde olduğu gözlenmektedir: *çumça* “Löffel” = *çumiç* “Schöpflöffel”; *ogla* “junger Mann” = *ogul* “Sohn, junge”; *sıpa* “ein junger Esel, ein Füllen” = *sıp* “dreijähriges Füllen”²⁴. Belki de *-a, -ay / -ey* ekinden gelmektedir; aşağıya bk.

-n ekinin türü ve fonksiyonu konusunda da bir görüş birliği yoktur: Araştırmacıların bazıları bunu küçültme ve kuvvetlendirme eki²⁵ olarak; diğerleri topluluk²⁶ veya çokluk eki²⁷ olarak kabul ediyorlar. Üçüncü bir grup, görevinin belirlenmesini imkânsız sayarlarken²⁸ bir diğer grup, bunu Tacikçe-Farsça çokluk ekinden getirmektedirler²⁹. *-n* ekinin Moğol ve Tunguz dillerinde topluluk ve çokluk gösterdiği bilinmektedir³⁰. Tarihî dönemleri de dahil olmak üzere Türk

22 Fakat Kırg. *kumsar-* “iyice sararmak” ve *kum-a-ç* (yukarıya bk.) ile krş.

23 Bk.: G. I. Ramstedt: *Vvedenie v altayskoe yazıkoznanie. Morfolojiya*, Moskva 1957 §97; M. Räsänen: *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki 1957, 91; C. Brokelmann: *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954, §20.

24 J. Németh: a.g.e. 108-109.

25 G. I. Ramstedt’in görüşüne göre, Tunguzca ve Moğolca *-na* eki ve Türkçe *-n, -an* eki, bazı örneklerde küçültme görevinde; bazılarında ise hangi görevde olduğu pek kestirilemiyor. Krş.: *DTS* 650: *-en* = küçültme eki (eskiden çokluk eki?); A. v. Gabain: *Altürkisches Grammatik*, Leipzig 1950, §56: “Intensivum (selten oder alter Plural?)”; Brokelmann a.g.e. §92; M. Räsänen: *Morphologie*, s. 107.

26 K. Grönbeck: *Der türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936, s. 68.

27 K. H. Menges: *The Oriental Elements*, 13, 14; K. H. Menges: *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden 1968, 111; A. von Gabain: yukarıya bk. “Ferner wird erwogen, das *-n* in *eren* “Mann, Männer” nicht für ein Diminutivum, sondern für ein Plural-Formans zu halten (s. 56)”; G. Doerfer: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, 2, Wiesbaden 1956, 812 (s. 359); G. Clauson: *Turkish and Mongolian Studies*, London 1962, 148: “one obsolete plural suffix ... the plural connotation was already forgotten in the eleventh century” *PhTF* 1 94; 110; A. M. Şerbak: *Grammatičeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov 10-13. vv. iz Vostoçnogo Turkestana*, Moskva-Leningrad 1961, s. 92-93.

28 G. I. Ramstedt a.g.e. s. 196.

29 A. Gulomov: *Uzbek tilida küplik kategoriyasi*, Toşkent 1944, 38-42; A. Gulomov: *Süzlar hayetidan, Uzbek tili va adabiyeti*, Toşkent 1969, s. 4, 25.

30 A. N. Kononov: *Pokazateli sobiratel'nosti-minojestvennosti v tyurkskih yazıkah*, Leningrad 1969, 15-18; N. Poppe: Plural Suffixes in the Altaic languages, *UAJ* 24, 3-4 (1952), 65-83; D. Sinor: On some Ural-Altaic Plural Suffixes. *Asia Major N. S.* 2, 2, 1952, 203-230; H. P. Vietze: Plural, Dual und Nominalklassen in altaischen Sprachen, *Sonderdruck aus der wissenschaftlichen Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jahrgang 18 (1969), Heft 3*, 482.

lehçelerinde ise, topluluk ve çokluk görevinde bir *-n* eki kullanılmamıştır. Topluluk ve çokluk göstergesi olarak *-n* eki, herhâlde Altayca kelime hazinesinin kalıntısı olarak, iki ekin bünyesinde korunmuştur: 1. Çuvaşça çokluk ekinde: *-sem* < **-sen* < **-sa-in*³¹. 2. Çokluk eki *-(°)kun* / *-(°)kün*; *-(°)gun* / *-(°)gün*'de. Bu ek, *-°k* + *-°n*³² şeklinde iki çokluk ekinden oluşmuştur. *ike* ~ *ik(k)i-gün* "ikisi, ikisi birlikte" (DTS 206), *üç-egün* "üçü, üçü birlikte" (DTS 621).

N. İ. Aşmarin'in görüşüne göre, sayı ve topluluk bildiren *ikken* "ikimiz"; *sak-karan* "sekizimiz"; *epir vunnan* "on, onumuz" gibi şekillerde, bünyesinde *-n* çokluk ekini bulunduran bir ilgi hâli eki vardır³³. Azerî, Türkmen ve Türkiye ağızlarında, *-am* / *-em* ekiyle birlikte sayı ve miktar bildiren kelimeler, topluluk belirtiyorlar³⁴; muhtemelen bu *-am* / *-em* < *-an* / *-en* ekinden gelmektedir. L. Bazin'in doğru olarak belirttiği gibi, "oglay serait le singulier opposé, au collectif oylan (que Kasgari traduit des enfants)"³⁵. N. N. Poppe³⁶ de bu görüştedir. Ona göre *-an* / *-en* eki, muhtemelen *-ay* / *-ey* küçültme eki ve çokluk ekinden oluşmaktadır. Bu şekil, hem Moğol hem de Türk lehçelerinde kullanılmaktadır.

Bütün bunlara göre, muhtemelen *Kuman* kavim adı, daha doğrusu boylar birliği (Kumanlar-Polovetsler) < *kub-a-n* şeklinden; *Kuban*³⁷ ırmağının adı ise < *kuba* < **kub-ay* ve çokluk ekinden oluşmaktadır³⁸. Bilindiği üzere, Moğol kavim adları arasında sonu *-n* ile bitenlere rastlanmaktadır³⁹.

31 Bk. O. Pritsak: Tschuwaschische Plural Suffixe, *Studia Altaica*, Wiesbaden 1957, §40. Çokluk ekinin *-sen* / *-san*, *-san' / -sen* şekillerine bugünkü Çuvaşçanın bazı ağızlarında rastlanmaktadır. İ. A. Andreev: *Proishozhdenie formi minojestvennosti imen v svete dialektih dannih. Materiali po çuvaşskoy dialektologii*, Çeboksarı 1969, 45-46; burada da İ. İ. Aşmarin ve V. G. Yegorov'un (s. 46-47) öne sürdükleri *-sem* ekinin kaynağı hakkındaki görüşleri incelenmektedir. İ. A. Andreev: (a.g.e. 47-58) O. Pritsak'ın teklifine karşı çıkarak İ. İ. Aşmarin'in görüşünü desteklemektedir: *-sem* < *san* "sayı"; bu ise kabul edilemez.

32 Bk.: A. N. Kononov: *Pokazateli sobiratel'nosti-minojestvennosti v tyurkskih yazıkah*, s. 21-22.

33 İ. İ. Aşmarin: *Materiali dlya issledovaniya çuvaşskogo yazıkah*, Kazan' 1898, s. 187.

34 Z. B. Muhamedova: *Osobennosti çislitel'nih v detskoy sçitalke, proiznosimoy pri igre v hekgal*, *Izvestiya AN Turkm. SSR, Seriya obşçestvenih nauk*, Aşabat 1970, 5, 54-55.

35 L. Bazin: Recherches sur les parlers T'o-pa (5e siècle après J. C.), *T'oung-Pao*, 34 (1950), 315, 323.

36 N. Poppe: Plural Suffixes in the Altaic languages, *UJ 24, 3-4* (1952), 74; K. H. Menges: *Antropos 49* (1954), s. 1110.

37 Krş.: M. Fasmer: *Etimologičeskiy slovar'*, 2, 395.

38 Leningrad Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinde benim konuşmalarımı dinleyen Kırgız tarihçisi K. İ. Petrov, bu görüşlerimi desteklemektedir. Bk. K. İ. Petrov: *Oçerk proishozhdeniya kirgizskogo naroda*, Frunze 1963, 52, 67.

39 P. Poucha: *Die geheime Geschichte der Mongolen*, Praha 1958, 75-78.

Yukarıda belirtildiği üzere, *-n* eki küçültme görevinde de kullanılabilir; bu durumda *kuban* ~ *kuman* kelimesi “solgun sarıcık, açık kızıl sarıcık” vb. olarak, yani Rusçada küçültme ve sevimlilik belirten eş değer şekliyle, yani *polovóy*, *polóvıy* kelimeleriyle tercüme edilmeliydi. Fakat *Kuman* kavim adının Rusça eş değeri olan *Polovets* veya *Polovetsı* şekillerinde küçültme ve sevimlilik anlamı yoktur. Eğer aslında böyle bir şey olsaydı, bu Rusça tercümesine mutlaka yansır. Bu önemli husus, *kuman* kelimesinde bulunan *-n* ekinin topluluk ve çokluk görevinde olduğunu ispat etmektedir; yani *kuman*, “solgun sarılar, açık kızıl sarılar” vb. demektir.

Bu adı taşıyan kavim, acaba beyaz arı ırktan mı idi? Hayır, öyle değildir. Daha muhtemel olan şudur: Bu kavim adının; Türkler, Moğollar, Çinliler, Hintliler ve Amerikan Kızılderililerinin arasında yaygın olduğu üzere, coğrafi bir yönü renk ismiyle belirtmekle bir ilgisi vardır. Daha önce Rus ilim âlemince belirtilen ve Kumanlar-Polovetslerin adlarını başlarına giydiklerinin renginden almış olması görüşü, zayıf bir ihtimaldir; ancak buna benzer örnekler bilinmektedir; krş. *Karakalpklar*, *Karapapağlar*, *Kızılbaşlar*.

Kumanların da yönleri göstermek için renk adlarını kullandıklarını şu kayıt ispat etmektedir: “Polovets ülkesi (*Deşt-i Kıpçak*) 12. yüzyılın ortasında Ak ve Kara Kumanya olarak ayrılmıştı. Ak veya Batı Kumanya’ya, Dinyepr ve Dinyestr’deki ordular dahildi. Kara Kumanya’nın merkezi Kuzey Donets idi”⁴⁰. *Ak* = batı(lı); *kara* kuzey(li). Türklerde renklerin çeşitli sembolik anlamlarını izah eden birçok araştırmalar vardır⁴¹.

Bu görüşün karşısında olanlar ise, Türk kavim adlarında, renklerin sembolik olarak kullanılmadığını söylüyorlar⁴². K. İ. Petrov’a göre, Yenisey ve İrtiş ara-

40 A. S. Pletneva: Peçenegi, tyurki i polovtsı v yujnorusskiñ stepyah, *MIA* 62 (1938), 194.

41 A. v. Gabain: Vom Sinn symbolischer Farbenbezeichnung, *Acta Orient. Hung.* 15 (1962), 111-117; Türkçeye tercümesi: A. v. Gabain: Renklerin Sembolik Anlamları, *Türkoloji Dergisi* 3, Ankara 1968, 107-113 (Burada da konunun temel bibliyografyası var.)

42 “La nomenclature des couleurs qui a sa source en Chine n’appartient pas au monde Turc. En conséquence la tentative de déterminer dans quel pays les Turcs ont vécu sur la base des couleurs employées dans les noms tribaux n’a pas de chances de mener à une réponse probable, ces couleurs n’ayant que la valeur épithète” A. Caferoğlu: Les couleurs dans nomenclature des noms ethnique turcs, *Atti e Memorie del 7 Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche* 2, Firenze-Pisa 1961, 371.

sındaki bölgede renklere dayanan yer adları, renklerin sembol olarak kullanılmasıyla değil, o bölgede sarı-kırmızı renkli toprağın çok bulunmasıyla ilgilidir. Ona göre, yer, su ve kavim adı olan *kuman* (< *kub-a* “sarı”) adının ortaya çıkışı, yer-kavim adı olarak “sarı-kızıl”ın yaygınlaşmasıyla ilgilidir⁴³.

Kıpçak ve *Kumuk* ~ *Kumak* kavim adları, yukarıda zikredilen anlamlarıyla **kub* kökünden gelmektedir.

Bir çocuğun ağacın kovuğunda dünyaya gelmesini anlatan destana dayandırılarak Reşîdü’l-dîn tarafından yazılan ve Ebu’l-gâzî tarafından da tekrarlanan halk etimolojisine göre *Kıpçak* kavim adı, **kabu-çak* < *kabuk* ~ *kavuk* “kovuk, oyuk”un küçültme şeklinden gelmektedir⁴⁴; krş.: *kobi* ~ *kabak* “kovuk”⁴⁵.

Kumanların, Kıpçakların ve Kumukların etnik yakınlıkları, lehçelerinin Türkçenin Kıpçak-Polovets grubundan olması da adlarının **kub* kökünden geldiği yolundaki tahmini kuvvetlendirmektedir.

Yukarıda belirtilen görüşlerden hareketle şu tahminde bulunabiliriz: Kavim adı olan *Kıpçak* < **kub-aç-ak* kelimesinden gelmektedir; *-aç* küçültme eki, *-ak* ise topluluk ekidir. Bu ek, Türkmen ağızlarında *-^ok*’dir⁴⁶. Bazı Türk lehçelerinde, *-w* < *-k* / *g*⁴⁷ ve topluluk ekinde *-k-n* / *-g-n*, *-k-n* / *-i-n* şeklinde bulunmaktadır⁴⁸. **kub-aç-ak* şeklinin **kıb-aç-ak* şekline değişmesi, ses yönünden benzer şu örnekle ispat edilebilir: Uygurca *kıv* “sevinç”, *kıvan-* = *kuban-* “sevinmek”⁴⁹. Öyle ise, *kıpçak* < *kıbçak* < **kıb-aç-ak* kelimesinden gelmektedir⁵⁰. Kavim adı

43 K. İ. Petrov: K etimologii termina “kırız” (tsvetovaya drevnetyurkskaya topo-etnonimika Yujnoy Sibiri), *Sovetskaya etnografiya* 1964, 2, 88, 90; bk.: K. İ. Petrov: *Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda*, Frunze 1963, s. 52, 67.

44 W. Bang und G. R. Rachmati: Die Legende von Oguz Qagan, *SPAW, Phil. hist. Kl.* 1932, 25, 688-689, 708, Not. 72; K. Jahn: *Die Geschichte der Oguzen des Raşid ad-din*, Wien 1969, s. 25.

45 Räsänen: *Wörterbuch*, s. 273.

46 Z. B. Muhamedova: a.g.e. s. 56.

47 A. N. Kononov: *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1960, §205.

48 Kononov: *Pokazateli sobiratel’nosti-minojestvennosti v tyurkskih yazıkah*, Leningrad 1969, 21-24; bk. K. İ. Petrov: *Oçerk*, 67.

49 Ryasyanen: *Fonetika*, 113.

50 “... so ist es klar, daß *qabuk-çaq* sich tatsächlich hat in *qipçaq* verkürzen können” W. Bang und G. R. Rachmati: (yukarıya bk.), 708, Not. 72.

Kumuk ~ *Kumak* ise, **kub* > *kum-a* / -*t* [< -*ay* / -*ıy*; yukarıya bk.] + -*k* topluluk ekinden oluşmaktadır⁵¹.

Sonuç olarak şunu iddia edebiliriz: *Kuman*, *Kıpçak* ve *Kumuk* kavimleri, genetik olarak birbirlerine yakındır; **kub* kökünden gelen adları, çeşitli fonetik-morfolojik gelişmeleri yansıtmakta ve küçültme + topluluk eklerini bünyesinde bulundurmaktadır.

ÇEV. MUSTAFA UĞURLU

⁵¹ *Kumuk* ~ *Kumak* kavim adının kaynağı hakkındaki görüşler, K. N. Dimitriev: Iz istorii russkogo kumikovedeniya, *Vestnik AN SSSR* 1948, 5, 107-108'den alınmıştır.